

Anders Bondeman – ett porträtt

av MARCUS TORÉN

Anders Bondeman tillhör vårt lands mest inflytelserika organister. Efter att ha vunnit den prestigefyllda tävlingen i Haarlem 1965 kom han att på allvar införa improvisationskonsten i Sverige och under sin mångåriga gärning som lärare och sedermera professor i improvisation och liturgiskt orgelspel vid Kungliga Musikhögskolan i Stockholm har han utbildat en ansevärd mängd nu verksamma organister. Som organist i S:t Jacobs kyrka i Stockholm har han också haft en betydande roll i Stockholms musikliv. Han är även ett stort namn internationellt med många konserter och jury-uppdrag på olika håll. Förra året fyllde Anders Bondeman åttio år och detta porträtt är sammanställt utifrån ett samtal jag haft med honom.

Anders Bondeman är född 1937 och kommer ursprungligen från Jönköping där han bodde med sina föräldrar fram till 16 års ålder. Den tidiga kontakten med musik satte sina tydliga spår.

- Väldigt tidigt, kanske som femåring, reagerade jag på om det fanns orgel med i radio, till exempel i ett orkesterstycke, som ackompanjemang eller i något annat sammanhang. Jag blev gripen och undrade vad detta var. Efteråt förstod jag att det som fascinerade mig var den stillsamma orgelklangen i ett ackordiskt legato. Orgelns karaktär fångade jag väldigt tidigt. I hemmet fanns det en ansevärd mängd stenkakor. Bland det första jag verkligen fastnade för var sången "The Holy City" av Stephen Adams. Jag var då strax under tio år och på inspelningen var det en gossoprån som sjöng i stor akustik till orgel. Långt senare har jag fått ackompanjera Birgit Nilsson på den sången.

Under uppväxten i Jönköping var det några kyrkomusiker och organister som Anders Bondeman särskilt vill lyfta fram och som hade mycket stor betydelse för hans tidiga utveckling. Han berättar om de många bestående musikaliska intrycken han fick från denna tid.

- Kristine kyrka med sin fina Åkerman & Lundorgel

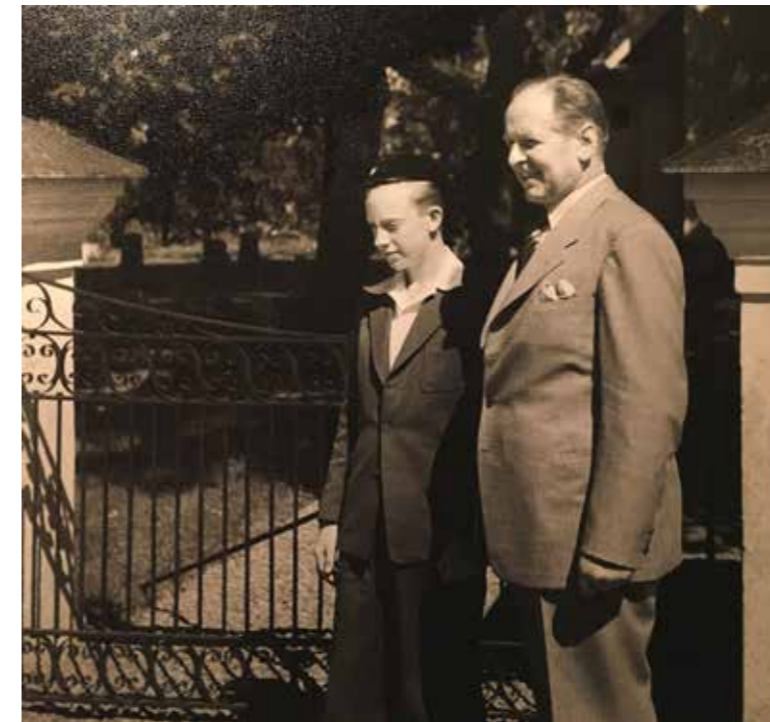
Anders Bondeman 2017. Foto Marcus Torén

fascinerade mig alltid. Jag tror att jag redan då blev en romantiker. På den tiden fick man inte gå upp på orgelläktaren, det var förbjudet. Men eftersom jag hade sjungit i barnkör några strofer i en kantat så ansåg jag att jag hörde till personalen. Jag satte mig på höger sida om spelbordet och tittade in i detta virrvarr av koppeltrampor och registerandrag och tyckte bara synintrycket var fantastiskt. Kyrkans organist var då Bertil Bjärbäck, tidigare Otto Olsson-elev som även studerat i USA och som jag senare gick som elev hos. Genom att iakttä hans spel lärde jag mig väldigt mycket rent visuellt, till exempel att man kunde ha vänster hand på tredje manualen och spela solo på den fina klarinetten i andra manualen. Han spelade aldrig riktigt starkt, utan det hela kändes allmänt andligt. Dessutom fick jag snabbt en idol i den andra kyrkan, Sofiakyrkan. Där var Torsten Hägg verksam som organist och han harmoniserade koraler väldigt djärvt, men helt sångbart. Jag lärde mig att till jul spela "O du saliga" med väldigt speciella harmonier. Dessa klanger har jag än idag använt när jag spelat den psalmen.

När Anders Bondeman var tretton år tog hans far kontakt med Gunnar Forsmoo, som var skolkantor i Gustav Adolfs kyrka ungefär två mil utanför Jön-

köping. Den 1 maj 1950 var ett datum som gjorde outplånliga intryck på Anders Bondeman då det var första gången han fick möjlighet att spela på en riktig orgel, en pneumatisk Frobeniusorgel på elva stämmor.

- Jag tog ett D-durackord, sedan ett annat ackord och jag upplevde att det lät fantastiskt. Denna kantor tog hand om mig och sa kloka saker om hur man skulle spela psalmer med mera. Jag värdesätter verkligen

Anders Bondeman som 13-åring med skolkantor Gunnar Forsmoo vid Gustav Adolfs kyrka utanför Jönköping

denna enkla musiker som betytt så mycket för mig. Ganska snart fick jag vikariera i kyrkorna utanför Jönköping, men då uppstod ett problem. Jag hade ju ingen känsla för att man skulle göra korta förspel. Jag minns att det var en buss som skulle hämta upp folk och köra mellan kyrkorna, men den blev förse- nad på grund av att jag gjorde så långa förspel!

Anders Bondeman fortsatte att studera orgel för tidigare nämnda Bertil Bjärbäck i Kristine kyrka i Jönköping. Efter att sedan ha tagit några lektioner för Alf Linder blev han antagen till Kungliga Musikhögskolan 1953, endast sexton år gammal och fick då Alf Linder som lärare i orgel.

- Alf Linder var den mest fåordiga pedagog jag träffat, men en bra lärare. På den tiden förekom i princip ingen romantisk orgelmusik alls. Lektionerna ägde rum på den mycket nedgångna Åkerman & Lundorgeln på Nybrokajen. Jag såg att det fanns romantiska stämmor såsom Violin, Voix céleste etc. Men andra- gen till dessa stämmor var helt dammiga och de användes aldrig. Däremot fanns det ett Krumhorn som

användes flitigt i våra koralförspel, något som vi kallade för "Krumhornspredier". När Alf Linder var på konsertresor vikarierade Titus Hultstrand som var Emil Sjögrens efterträdare som organist i Johannes kyrka. Han var en bra lärare och vi hade lektionerna för honom i Johannes kyrka, men jag noterade att han inte en enda gång ens nämnde sin företrädare Emil Sjögren.

Efter studierna vid Kungliga Musikhögskolan fick Anders Bondeman ett stipendium för utlandsstudier. Han sökte upp Helmut Walcha, som då höll på att spela in samtliga orgelverk av Johann Sebastian Bach.

- Helmut Walcha var då min stora idol och genom hans skivor var jag väl förtrogen med hans spelsätt. Man hade vanligtvis lektionerna på en tvåmanualig orgel i hans bostad i Frankfurt am Main. Först spelade man upp det Bachstycke man förberett och därefter fick man sitta i hans soffä och prata med honom om musiken. Han var ju helt blind och jag fick låna Petersband där någon elev skrivit in alla fraseringar med rödpenna. Fraseringarna följde ett mönster som i princip gick ut på att språngvisa rörelser spelades portato och stegvisa linjer legato. Denna princip har jag använt, det funkar ofta och ger en dansant karaktär. Helmut Walcha hade också vissa kontroversiella åsikter. Han var mycket kritisk till Regers sätt att skriva för

Anders Bondeman vid orgeln i Kristine kyrka i Jönköping

Anders Bondeman och Cor Kee

orgel. Han ansåg också att fransmännen inte kunde spela orgel och var helt övertygad om det. Jag fick vara med och lyssna på en orgelvesper varje lördag i Dreikönigskirche där Helmut Walcha var organist. Han spelade ett preludium, därefter läste en präst en text och sedan sjöng församlingen en psalm. Helmut Walcha gjorde då ett förspel i barockstil. Det var riktigt bra. Det kunde lika gärna vara något av Bach och det var så lätt att sjunga till hans psalmspel. Vi kom väldigt bra överens.

En annan önskan som Anders Bondeman hade var att utlandsstipendiet även skulle innefatta undervisning i improvisation. Han hade då hört talas om holländaren Cor Kee och fick kontakt med honom via hans son och elev Piet Kee, som vunnit improvisationstävlingen i Haarlem vid tre tillfällen.

- Innan jag kom till Cor Kee var jag helt självlärd inom improvisationsämnet. Vid vårt första möte sa han "Ja, ni har improvisationsblod." Det första jag fick lära mig hos Cor Kee var att aktivera vänsterhanden. Jag fick först improvisera med vänster hand och pedal och sedan göra trestämmiga polyfona satser med vänsterhanden och dubbelpedal. Han var på väg att knäcka mig, men då sa han "Nu får du spela som du vill". Cor Kee hade också ett bildspråk som var väldigt viktigt. När han skulle lära mig sonatformen tog han med mig på promenader i Amsterdams äldsta bebyggelse och efterliknade sonatformen vid gatunätet. När man gick fram på en stor gata var det huvudtemat. Sedan kom sidogator

som sidoteman. När dessa teman skulle mötas gick vi upp på en bro där vi kunde se vattnet komma från två olika håll, men under samma bro. När vi så kom till finaldelen på första satsen gick vi till palatset, som han efterliknade med att det var tillåtet att samla hela materialet.

- Cor Kee tyckte inte heller att fransmännen kunde spela orgel. Han tyckte inte ens om stilen. Det primära tyckte han var formkänslan, och det fick jag lära mig väldigt väl. Formkänslan är något som sedan har funnits i mitt medvetande.

Strax efter studierna för Cor Kee var det så dags för den stora improvisationstävlingen i Haarlem 1965, där Anders Bondeman vann första pris som förste svensk någonsin.

- De märkte nog att jag kunde formkänslan och hade förmågan att göra fugor. Cor Kee hade nog också en baktanke att jag skulle få spela på en typisk holländsk orgel så jag inte skulle bli alltför chockerad när jag kom till Haarlem. Det är inte så lätt att hantera detta instrument. Det är ganska tungspelt och man hör inte allt. Medtävlare vid 1965 års tävling var bland andra Lionel Rogg och Daniel Roth.

Orgeln i Eksjö kyrka, byggd av Hammarberg 1967 under ledning av Anders Bondeman. Foto Jan Erik Andersson

Jag minns att Daniel Roth inte var så glad över att inte ha vunnit. Självt ställde jag sedan upp i tävlingen även året därpå eftersom man skulle försvara sitt pris. Då var det André Isoir som vann. Men han tog å andra sidan hem priset tre år i rad, så han får väl ses som en värdig besegrare!

Anders Bondeman har även inhämtat impulser från Frankrike, främst genom att ha lyssnat på kända franska improvisatörer. Hans första resa till Paris företogs 1966.

- Jag fick då möjlighet att på plats höra både Marcel Dupré, Olivier Messiaen och Pierre Cochereau. Det var en stor upplevelse att få höra alla dessa tre. I Notre-Dame uppfattade jag Cochereau som fullständigt galen. Upplärd av Cor Kee tyckte jag först att det var fruktansvärt, men när jag kom hem insåg jag att Cochereau var min nya idol trots att jag fortfarande inte hört honom improvisera en enda fuga!

Som kyrkomusiker hade Anders Bondeman sin

Anders Bondeman vid gamla orgeln i S:t Jacobs kyrka

första tjänst i Bengtsfors i Dalsland, där han var verksam i två år. I den miljön var det inte musiken som var högst prioriterad.

- En söndag tänkte jag ha extra musik i gudstjänsten, men det gick inte eftersom alla körmedlemmar den helgen skulle åka till Norge och köpa billigt smör!

Åren 1962-1971 var Anders Bondeman verksam som organist i Eksjö.

- Det var en fin tid. Våra barn föddes där och allt

Intonatören Buchholz och Anders Bondeman vid den nya Marcussenorgeln i S:t Jacobs kyrka

fungerade mycket bra. Kören var väldigt lojal. Jag är inte någon körmänniska, men den växte till en oratoriekör och vi gjorde en del stora verk.

I Eksjö tillkom också den nya Hammarbergorgeln under Anders Bondemans ledning.

- Det blev ett fint instrument som i grunden är en Nordströmorgel med rund och bred klang men med en del tillagda mixturer och annat. Jag ville absolut ha ett ryggpositiv och fick igenom det. När Nils Hammarberg skulle bygga orgeln hade han aldrig byggt en kornett förut och jag fick förklara flera gånger hur den skulle vara uppbyggd. Till sist bad han mig åka med i sin Chevrolet Impala som hade ett märkligt ljud inne i växellådan och frågade mig då: "Är det så här du menar att det ska låta?!"

1971 tillträdde Anders Bondeman tjänsten som organist i S:t Jacobs kyrka i Stockholm, en befattning som han innehade fram till sin pensionering 2002.

- När jag började tjänsten i augusti 1971 hade det varit så många vikarier för Waldemar Åhlén, så alla verkade tro att jag också var vikarie. Så småningom förstod de att jag var den ordinarie organisten, men något officiellt välkomnande eller dylikt blev det aldrig. När jag kom till S:t Jacob förstod jag att detta magnifika kyrkorum var något alldeles speciellt. Där fanns det också en rikt inarbetad orgeltradition där Waldemar Åhlén haft sina lördagskonserter sedan 1940-talet.

Anders Bondeman återknyter till flera episoder med Waldemar Åhlén.

- Jag hade en gång spelat Bachs Ess-dur på kororgeln eftersom jag tyckte den gamla läktarorgelns pneumatik var så besvärlig. Waldemar Åhlén var där och blev mycket besviken och sa: "Det måste spelas på den stora orgeln. Det ska vara 32-fot i pedalen. Det slår an." När jag spelat det stycket på den nuvarande orgeln drar jag alltid 32-fotsbasunen till hans minne, även om det är väl voluminöst. Waldemar Åhlén kom ofta och lyssnade på mina lördagskonserter och var nog glad att jag efterträtt honom. När jag frågade honom om synpunkter ville han helst inte säga något. Dock ringde han ibland på tisdagen och sa "Det var det här med tempot". Han tyckte jag spelade för snabbt. Men både han och hans fru var mycket vänliga och vi umgicks privat.

Strax efter det att Anders Bondeman tillträtt som organist i S:t Jacobs kyrka började man planera för den nya orgeln som kom att byggas av Marcussen & Søn och som stod på plats 1976.

- Först tänkte jag att man bakom denna stiliga 1700-talsfasad borde bygga en barockorgel. Men det var en så stor del av instrumentet som hade material från 1800-talet och det viktigaste i orgeln var från 1913 då Setterquist byggde ett stort instrument. En kommitté bildades som bestod av Rune Engso, Gotthard Arnér och jag själv. Det var mitt förslag att Marcussen skulle bygga orgeln, men inte på det

Anders Bondeman vid orgeln i S:t Jacobs kyrka

sätt de byggt orglar tidigare. Att få intonatören och chefen att förstå vilken typ av orgel som skulle byggas var inte så lätt. Intonatören Buchholz var otroligt viktig i sammanhanget. För att ge honom en uppfattning av vad jag ville ha lät jag honom låna en grammfoninspelning där Dupré spelade på Caillé-Collorgeln Saint-Ouen i Rouen. Jag fick kämpa en del med Buchholz och chefen för Marcussen var egentligen inte inne på min linje, men vi kom ändå mycket bra överens. Det blev ett instrument med flera möjligheter: väldigt romantisk om man väljer det, men också ett bra instrument för exempelvis Bach.

Under lång tid hade gudstjänstlivet i S:t Jacobs kyrka en utpräglad högkyrklig inriktning. Många kom till kyrkan för att fira de högmässor då exempelvis Göran Beijer var celebrant.

- Det var länge en blomstrande gudstjänstverksamhet med mycket folk. Så småningom slutade den

typen av gudstjänster i S:t Jacob och det var väldigt trist. Det jag som improvisatör känt mest för är det liturgiska spelet.

Förutom utnämningen till organist i S:t Jacob var 1971 även det år då Anders Bondeman började undervisa på Kungliga Musikhögskolan.

- När jag tillträdde i S:t Jacob var den tjänsten inte heltid. Då tyckte Alf Linder att min tjänst kunde fyllas ut med undervisning på Musikhögskolan, så då fick jag börja undervisa där. Musikhögskolan hade då inte haft någon direkt undervisning i orgelimitation. Jag hade haft en del kurser på olika håll, men det var i samband med detta som jag började på allvar att undervisa i liturgiskt orgelspel och improvisation. Under årens lopp har jag mött många elever och deras förutsättningar har givetvis varierat. Det finns flera exempel på elever som kanske inte varit några stora improvisatörer, men som ändå nått goda resultat eftersom de övat bra och gjort det jag sagt åt dem att göra. Sedan har det också funnits sådana som inte övat alls. Jag har också haft flera synnerligen begåvade elever där ett par till och med vunnit improvisationstävlingen i Haarlem. Jag brukar säga att det är roligt när en före detta elev inte gör som jag lär, men att ändå idéerna finns kvar.

När så småningom en professur i orgel inrättades år 1994 på Kungliga Musikhögskolan blev den i form av adjungerad professur som kom att delas mellan Anders Bondeman och Torvald Torén, eftersom ingen av dem önskade heltidstjänst på Kungliga Musikhögskolan.

Anders Bondeman invaldes i Kungliga Musikaliska Akademien 1989. Han har konserterat på många internationellt erkända platser och suttit som jury-medlem vid ett flertal internationella orgeltävlingar. - Att sitta som jury-medlem är väldigt intressant. Man utgår från att det är viss kvalitet på dem som spelar. Men sedan är det juryns åsikt som avgör. Man brukar vara enig och det brukar vara en trevlig stämning.

Förra året fyllde Anders Bondeman åttio år. - Numera undervisar jag mer sporadiskt. Jag hade vissa masterelever på Musikhögskolan under en tid, vilket jag gärna fortsätter med om det blir tillfälle. Konsertverksamheten slutade jag däremot med vid åttio års ålder.

Hustrun Kersti har under många år varit musiklärare, bland annat vid Adolf Fredriks musikklasser. - Nu kan man få möta forna elever i stadens alla körer till glädje för både körsångare och åhörare. Hustruns verksamhet har på många sätt vidgat mina vyer.

- Ofta sitter vi numera som lyssnare i S:t Jacob och gläds åt den fantastiska musikverksamheten. Att få möta den trogna åhörarskaran är en stor glädje. ■

Anders Bondemans diskografi

Anders Bondeman spelar på orgeln i Eksjö kyrka

Euphonic 1969, ELP 002

Anders Bondeman spelar Otto Olsson och César Franck

Åkerman & Lund-orgeln i Kristine kyrka, Jönköping
RMLP 1098, stereo, SR Records 1969

Svenska orglar

Anders Bondeman och Rune Engso
Fabo, SLP 33108

Birgit Nilsson i S:t Jacobs kyrka

Birgit Nilsson, Anders Bondeman och S:t Jacobs ungdomskör under ledning av Stefan Sköld
Grammofon AB Elektra 1977, SLT 33256 Stereo

Anders Bondeman – Bach, Reger, Gigout och Bondeman

*BIS 1982, BIS LP-193: Anders Bondeman
BIS CD-193: Anders Bondeman och Folke Forsman*

Organs in Stockholm

Anders Bondeman, Gotthard Arnér, Erik Boström, Mats Ericson och Per Thunarf
Edward Vincents orgelstiftelse 1991, VinCD 100

Orgeln i S:t Jacob

Dubbel CD med Anders Bondeman och Michael Waldenby
Nosag records 2004, Nosag CD 2098

Orgeln i Gamleby

Anders Bondeman
Nosag records 2004, Nosag CD 097

Sånger & psalmer i S:t Jacobs kyrka

Anders Bondeman och S:t Jacobs kammarkör under ledning av Gary Graden
SJKK001, 2007

Anders Bondeman – The Great Organ of S:t Jacobs Church in Stockholm

Ictus Musikproduktion 2009, IMP0908

The Stockholm City Hall Organ

Anders Bondeman, Mats Ericson, Ralph Gustafsson, Per-Ove Larsson och Per Thunarf
Nosag records 2010, Nosag CD 2180

Foton: Där inget annat anges är bilderna hämtade från familjen Bondemans privata samlingar